LIBRIS | We know books

Tezaur de artă țărănească românească / Romanian Patrimony Folk Art

Hedvig-Maria Formagiu

Portul popular din România

traducere parțială în limba engleză / partial translation into English

The Folk Costume in Romania

ediție îngrijită de dr. Georgeta Roșu

Alcor Edimpex, București, 2021

LIBRIS | We know books

Cuprins / Content

Cuvânt la a doua ediție / Foreword for a second edition 5
Prefață / Foreword 9
Introducere / Introduction 13
Tipologia pieselor componente ale portului popular românesc 17
1. Cămașa femeiască și poalele cămășii 18
2. Cămașa bărbătească și poalele cămășii 38
3. Piesele peste poale – Complementare obligatorii 50
4. Pantalonul 64
5. Cingătorile 74
6. Acoperitori de cap pentru femei 80
7. Acoperitori de cap pentru bărbați 94
8. Piese care protejează picioarele 100
9. Haine de deasupra care acoperă trupul 106
10. Haine de deasupra care îmbracă trupul 118
11. Accesorii și podoabe 146
Note 153
Typologic sketch of the Romanian peasant dress 154
Comentariu privind stilul zonal al portului popular din România 169
Glosar / Glossary 230
Bibliografie selectivă 242

CNI CORESI
Tipărit la C.N.I. „CORESI" S.A.

LIBRIS | We know books

Cămașa femeiască și poalele cămășii

Este concludent faptul că piesa cea mai importantă în structura costumului popular românesc este *cămașa*.

Dintre argumentele care susţin afirmația de mai sus, vom prezenta doar unele, valabile atât pentru portul femeiesc, cât și pentru cel bărbătesc:

– *cămașa* este piesa de bază a portului românesc tradițional,

– ea păstrează elemente de veche tradiție în multe zone etnografice, chiar și astăzi,

– prezintă pe întinsul zonelor etnografice o deosebită unitate de structură,

– în marea ei varietate ornamentală, zonală, respectă principii de ordonare general valabile,

– concentrează cele mai multe elemente artistice de împodobire,

– marchează pregnant, în special prin decorul său, diferența de vârstă, ocazii, stare socială etc.,

– determină compoziţia ornamentală a costumului, restul pieselor asociindu-se cu *cămașa*, cu care trebuie în mod imperios să fie în acord ca epocă, vârstă, ornamentică, cromatică.

În tipologizarea *cămăşilor femeieşti*, după cum am mai precizat, vom lua drept criteriu de bază croiul *cămășii* – croiul ca mijloc de exprimare al formei – însă nu croiul în ansamblul său, ci în componentele sale radicale schematice.

Astfel, vom respecta principiul aceloraşi criterii, al criteriilor de structură morfologică pe care, datorită unităţii şi continuităţii afirmate în portul popular românesc, le considerăm criterii de bază, singurele menite să realizeze conturarea tipurilor, începând cu formele lor cele mai arhaice.

Înainte de a aplica principiile definitorii ale tipologiei *cămăşilor*, analiza impune o primă grupare a *cămășilor femeieşti* după proporţii, care delimitează net grupa de *cămăşi* de cea de *ii*. Menționăm însă că atât *cămașa,* a cărei lungime cuprinde tot corpul de la gât până la glezne, cât și *ia* lungă numai până în talie, și care își completează lungimea cu *poalele* separate, analizate prin prisma principiilor stabilite, se vor încadra aceleiași tipologii, croiul de detaliu oferind în plus doar variante.

Criteriile privind materia primă din care sunt confecționate *cămăşile*, calitatea firelor cu care sunt cusute și brodate, punctele folosite în asamblarea elementelor componente, a laților de pânză, a *cheițelor*, punctele folosite pentru redarea şi exprimarea motivului ornamental, elementele ornamentale, compoziția lor figurativă și cromatică, constituie factori a căror contribuţie valorică va înlesni determinarea variantelor locale, asociate cu elementele morfologice secundare. Acești factori generează varietatea aspectelor exterioare dar nu au competenţa de a defini o tipologie generală. Pe baza aceloraşi criterii se va defini tipologia celorlalte piese ale portului popular, fie el femeiesc sau bărbătesc.

În urma analizei aprofundate asupra unui mare număr de piese, în special asupra întregii colecţii a Muzeului de Artă Populară al Republicii Socialiste România (azi Muzeul Național al Țăranului Român) am ajuns la concluzia că ceea ce se impune cel mai pregnant în determinarea tipului de *cămașă* este croiul *stanului* şi felul de racordare a *mânecii* la *stan*. Adică,

LIBRIS | We know books

dacă *mâneca* porneşte de la baza gâtului odată cu laţii de pânză care formează piepţii şi spatele *stanului*, constituind ea însăşi umărul sau dacă porneşte din umăr, fiind prin această poziţie, atașată, nu integrată *stanului*.

Celelalte elemente, între care şi lungimea prin care piesa se încadrează *cămăşilor* sau *iilor*, vor determina doar variantele tipului de bază.

Astfel, schema tipurilor de bază este raportată în general la partea superioară a *cămăşii*, rezumându-se la două tipuri de bază.

Schema tipologică a cămăşii

TIPUL I - "carpatic"

- ***stanul*** şi *mânecile* adunate în jurul gâtului
- **indiferent** dacă are *poale* corp comun cu *stanul* sau ***poale*** separate

Varianta A - *mâneca* fără *altiţă* în croi

Subvarianta A1 - *cămaşa* de mireasă cu *mânecă* **foarte** largă

Subvarianta A2 - *cămaşa* cu *mâneca* foarte lungă

Varianta B - *mâneca* fără *altiţă* în croi care **completează** în parte *stanul* cămăşii

Varianta C - *mâneca* cu *altiţă* în croi

Varianta D - *mâneca* răsucită, cu *altiţă* în croi

TIPUL II - "poncho"

- **faţa** şi spatele *stanului* dintr-o bucată de pânză
- ***mânecile*** prinse din umăr
- **indiferent** dacă are *poale* corp comun cu *stanul* sau ***poale*** separate

Varianta A - *clini* laterali la *stan*

Varianta B - *clini* centrali la *stan*

Varianta C - *platcă* mică dintr-o lăţime, reminiscenţă **a "ponchoului"**

Varianta D - *platcă* mare

Subvariantele ambelor tipuri se formează în funcţie de dimensiunile şi forma părţilor componente, de amplasarea şi terminaţia gurii *cămăşii,* a *mânecilor*, de numărul laţilor din *stan* şi din *mâneci*, de forma şi amploarea *pavei* etc.

În ceea ce priveşte varietatea *poalelor*, cele care fac corp comun cu *stanul* se încadrează în general tipologiei *stanului*, în timp ce *poalele* separate determină şi o clasificare proprie.

Schema tipologică a poalelor

Clasificarea în funcţie de dependenţa faţă de *ie*:

Poale **corp comun cu** *stanul*

- formate prin prelungirea *stanului*, sau ataşate acestuia
- aceste *poale* se asociază tipului de *ie*, subordonându-se tipologiei *iei*

Poale **separate - TIP UNIC -** din una sau mai multe lăţimi de pânză

Varianta A - trei sau mai multe lăţimi de pânză croite drept, aşezate vertical

Varianta B - două lăţimi de pânză croite drept, cu câte doi sau mai mulţi *clini* pentru fiecare parte, *clinii* croiţi cu o latură oblică

Varianta C - dintr-o lăţime şi jumătate de pânză, luată drept lungime; datorită formei şi numărului *clinilor*, *poalele*, atât cele care fac corp comun cu *stanul,* cât şi cele separate, pot fi drepte sau evazate

LIBRIS | We know books

TIPUL I are adunată în creţuri la baza gâtului toată lăţimea *stanului* şi părţii superioare a *mânecilor*. Având în vedere zonele lui geografice de maximă circulaţie, care în majoritate converg spre lanţul carpatic, îl vom denumi "carpatic".

Tipul I, care a păstrat unele dintre cele mai vechi elemente specifice portului nostru tradiţional, prezintă analogii cu *cămăşile* ţărilor vecine străbătute de acelaşi masiv al Carpaţilor, dar nu se identifică cu acestea, afirmându-se cu caractere etnice româneşti proprii.

Termenul "carpatic" se deosebeşte în lucrarea de faţă şi de sensurile date în literatura de specialitate privind problemele culturii popoarelor sud-est europene. Fig. 1.1a.

Cămaşa femeiască / Woman's *shirt*

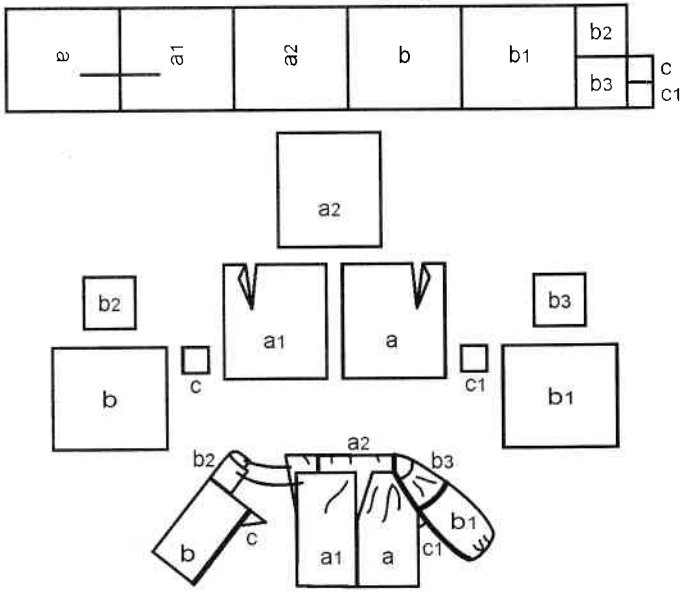

Fig. 1.1a
Tip I "carpatic"

TIPUL II are faţa şi spatele *stanului* lucrate din aceeaşi bucată de ţesătură; *mâneca* este prinsă din umăr. Luând în considerare prototipul din care provine, îl vom denumi Tipul II "poncho", termen tehnic universal acceptat în toată literatura de specialitate pentru *cămăşile* care prezintă caractere specifice Tipului II, denumire care se suprapune unor termene locale – *cămeşoi, cămaşă bătrânească*, dar cu circulaţia restrânsă în ţara noastră, numai la câteva zone. Fig. 1.1b.

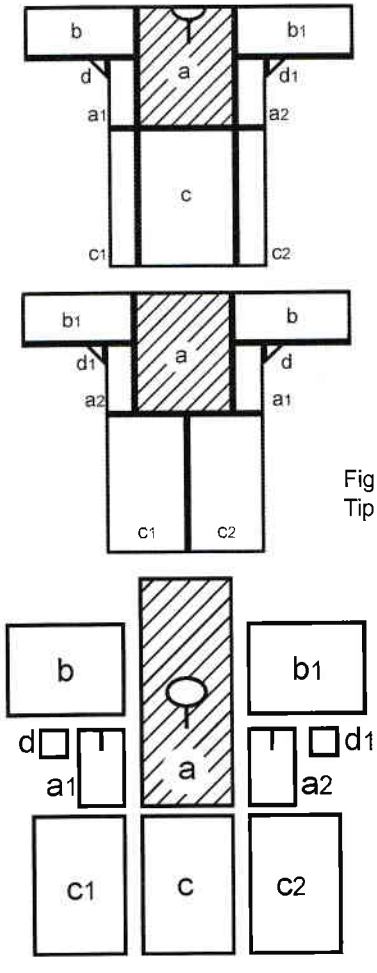
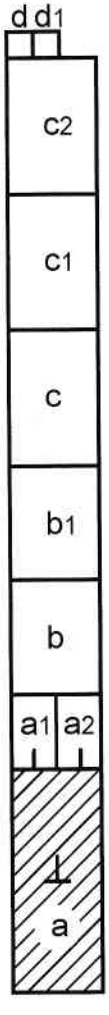

Fig. 1.1b
Tip II "poncho"

LIBRIS | We know books

Elemente ca lungimea piesei, prezența sau lipsa *poalelor*, numărul laților care constituie corpul *cămășii* și al *mânecii*, amplasarea gurii *cămăşii*, modul de încheiere a *cămășii* la baza gâtului (prin încrețire pe *brezerău*, pe *bentiță*, cu *guleraș* modelat din crețurile *stanului* prinse în frumoase cusături, cu *guleraș cu volan* etc) modul de terminare a *mânecii* (dreaptă, lăsând încheietura mâinii liberă sau strânsă în jurul acesteia pe *bentiță*, ață, sau formând *volane*), forma *pavelor*, la fel ca şi criteriile privind materia primă utilizată, vor determina formarea variantelor şi a subvariantelor care se vor integra schemei celor două tipuri de bază.

Tipul I "carpatic" atestat în vechi documente materiale privind cultura iliro-traco-dacică este prezentat in forme analoge portului actual, pe metopele monumentului de la Adamclisi, precum și în multe documente etnografice. Acest tip de croi a suferit transformări datorate evoluţiei culturii materiale, dar ale cărui trăsături esențiale au persistat până azi în portul popular românesc, afirmându-și apartenența etnică. Drept urmare, opinăm a-l considera propriu poporului român, al cărui trecut istoric este strâns legat de teritoriul pe care-l locuieşte. Prin faptul că există în forme asemănătoare și în portul populațiilor slave vecine, din nordul, estul și sudul țării, s-au format şi unele păreri diferite privind apartenenţa acestei *cămăşi*. Max Tilke[1], de exemplu, o denumește *cămașă* de tip slav; K. Moszynski[2] pare să vrea să-i lărgească apartenenţa şi aria de răspândire; I.F. Simonenko[3] o denumește de tip valah; S.A. Tokarev[4] o localizează în zonele carpatice.

De foarte largă circulație, dominant în portul nostru femeiesc, Tipul I "carpatic" nu exclude prezenţa în zonele sale de circulație a Tipului II "poncho".

Tipul I "carpatic", considerat de noi caracteristic culturii populare românești, se afirmă în următoarele variante:

Varianta A, *ie* cu *mânecă* fără *altiță* în croi – ca și Tipul I "carpatic", din care se dezvoltă, adună la baza gâtului toată lățimea *stanului* și *mânecilor*. Lățimea *mânecilor* include lățimea latului de pânză care formează partea ei superioară, cea de deasupra; partea de dedesubt, care se structurează din cel de al doilea lat, apare adeseori mai scurtă şi se opreşte la nivelul *pavei* de sub braț. În majoritatea cazurilor, *mânecile* sunt lucrate din unul și jumătate, doi şi chiar din mai mulți lați, afară de unele zone din nordul Moldovei în care se foloseşte un singur lat de pânză. Fig. 1.2.

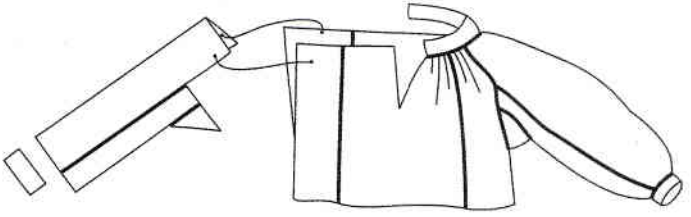

Fig. 1.2
Ie - Tip I "carpatic". Varianta A

Ca subvariante ale tipului, vom considera foarte interesantă *cămaşa* de mireasă din zona Sibiului, a Târnavelor, cu remarcabila amploare a mânecilor (până la patru lăţimi de pânză industrială, care este mai lată decât cea țesută în casă), asociată cu o la fel de amplă lățime a *stanului* – A1, precum și *cămașa* cu *mâneca* foarte lungă (cu sau fără *altiță*), cunoscută în zonele Vrancea, Muscel, Făgăraș, Bran – A2. Fig. 1.3

Varianta A, a Tipului I "carpatic", este mult folosită în unele zone din sudul Moldovei (Bacău, Vrancea), în Muntenia (Argeș, Ploiești, Muscel – în portul de veche tradiție), în Oltenia (Vâlcea), în Banat (în zonele de câmpie), în Transilvania (Arad, Bihor, Cluj, Sibiu, Târnave, Alba, Pădureni, Petroşani, Bran, Bistrița-Năsăud, Mureș, Lăpuş, Chioar).

LIBRIS | We know books

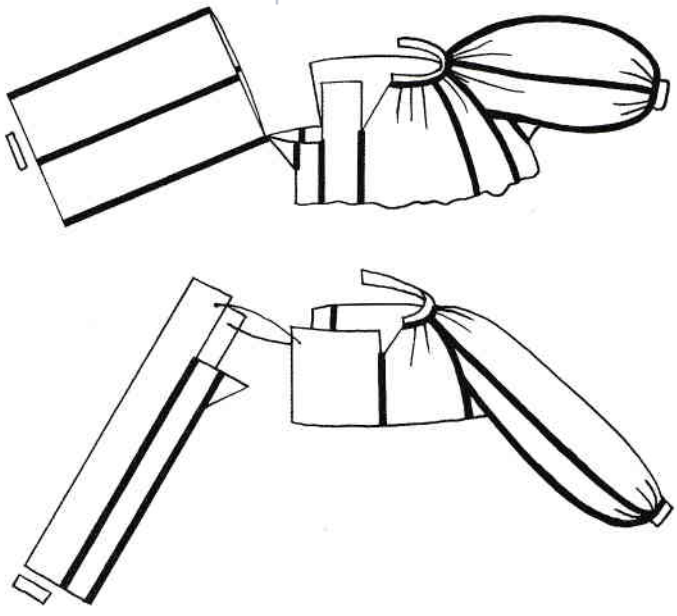

Fig. 1.3
Ie - Tip I "carpatic", Varianta A, Subvariantele A1, A2.

Varianta B este reprezentată de *cămaşa* sau *ia* cu *mânecă* fără *altiță*, în care *mâneca* lucrată din două lățimi egale de pânză se desparte la subraț și astfel, o parte formează umărul, iar cealaltă intră în lățimea părții inferioare a *stanului*. Fig. 1.4.

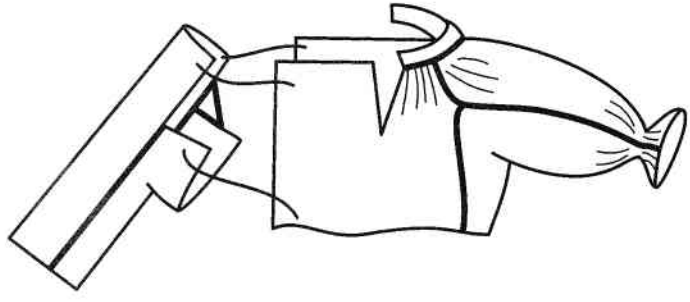

Fig. 1.4
Ie - Tip I "carpatic", Varianta B.

Este specifică zonelor Haţeg, Valea Bistrei, se întâlneşte şi în Hunedoara, Cluj, Bihor. Din analiza colecției reiese că varianta B nu se manifestă în portul femeiesc din Moldova, Muntenia (cu unele excepţii în Argeș).

Varianta C este reprezentată de *cămaşa* sau *ia* cu *mâneca* cu *altiță* (*altița* luată ca element de croi). La Varianta C, se adună la baza gâtului toată lățimea *stanului* şi *altiței*, care este în general mai îngustă decât restul *mânecii*. Specificul acestei variante constă în faptul că *mâneca* intră în componenţa părții superioare a *stanului* prin intermediul *altiței*. Precizăm că este vorba de peticul de pânză dreptunghiular, ca factor structural. De *altiță*, ca element decorativ, ne vom ocupa ulterior. Fig. 1.5.

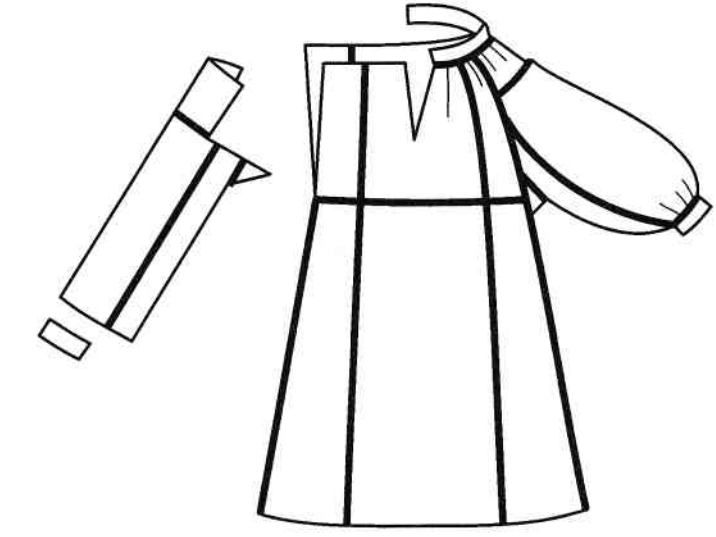

Fig. 1.5
Cămașă / Shirt - Tip I "carpatic", Varianta C.

Trebuie să menționăm că din Varianta C, la fel ca la Varianta A, se dezvoltă o subvariantă cu *mâneci* foarte lungi, supradimensionate, prezentă în aceleași zone: Vrancea, Făgăraş, Bran, Muscel (unde sunt uneori și foarte largi).

LIBRIS | We know books

Varianta C este specifică majorităţii zonelor din Moldova, Muntenia şi Oltenia, parţial în Transilvania, inexistentă în Banat. Singura variantă, care în unele zone (Suceava, Rădăuți, Câmpulung) foloseşte pentru confecţionarea *mânecii*, o singură lățime de pânză. Ca o formă specială a acestei variante, cu circulația restrânsă la puţine zone din sudul Moldovei şi Munteniei, apare *cămașa* a cărei mânecă atinge baza gâtului prin intermediul unui mic petic triunghiular, numit în zona Bacău, *chirușcă*.

Varianta D, *cămașa* sau *ia* cu *altiţă* şi cu *mâneca* răsucită, cu toate că derivă din Varianta C, o vom considera de sine stătătoare datorită originalei rezolvări a croiului *mânecii*. Spre deosebire de toate celelalte variante tipologice, aceasta este structurată, în principal, dintr-o bucată de pânză triunghiulară – prin intermediul căreia atinge baza gâtului – ce îndeplineşte funcţia de *mânecă*, împreună cu *altița*. Fig. 1.6.

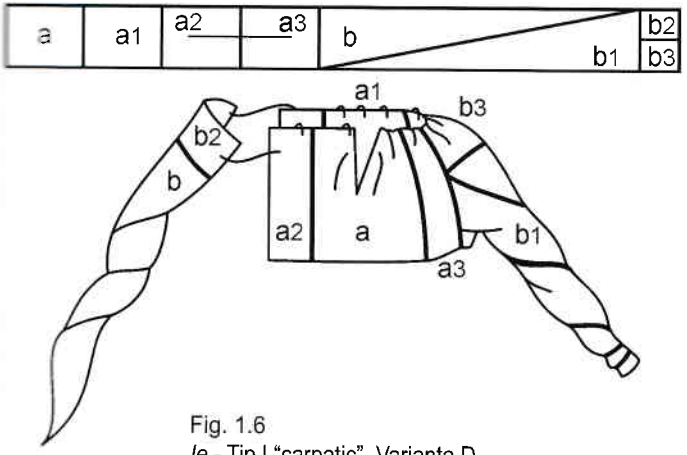

Fig. 1.6
Ie - Tip I "carpatic", Varianta D.

Mâneca, din propriul său corp triunghiular, rezolvă totodată, în mod ingenios, şi *pava*, element nelipsit în construcţia oricărei *cămăşi*. *Pava* se formează din porțiunea triunghiulară, care rămâne liberă după coaserea laturei drepte mai scurte, de cea oblică mai lungă. Unghiul liber al triunghiului se îndreaptă spre marginea de jos a *iei*, formând *pava* ce se integrează *stanului*. Fig. 1.7

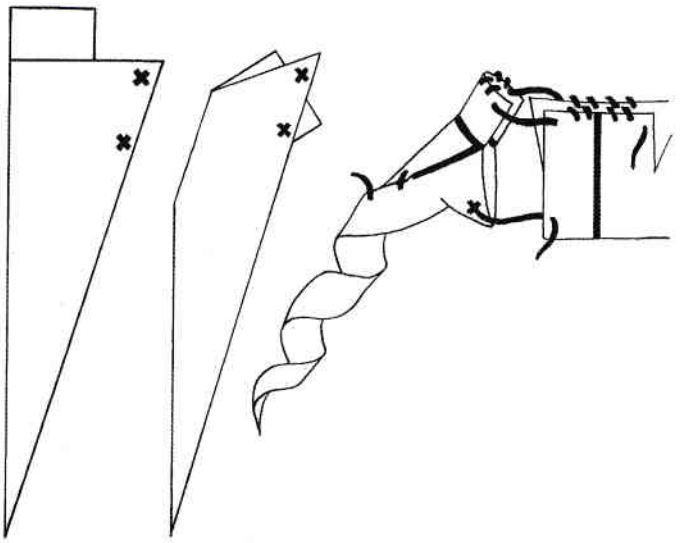

Fig. 1. 7
Ie - Tip I "carpatic". Varianta D,
Formarea *pavei* / Formation of the *pava*.

De asemenea, datorită laturii drepte cusută la cea oblică, se realizează mişcarea de răsucire a *mânecii*, care determină formarea creţurilor, concentrați în special la nivelul antebrațului, creţuri ce se ordonează într-o linie spiralată descendentă.

Varianta D este specifică zonelor Vrancea, Muscel, Bran, Făgăraş, dar limitată nu numai in spațiu, ci și în timp. Ea dispare complet din uz încă în secolul XIX. Prezența ei este de presupus a fi datorată şi influenţată de moda timpului, în special de moda Curților Regale din secolele XVI-XVII din vestul Europei, cât și a celei de la Curțile Domnitorilor Moldovei şi Țării Românești, ipoteză atestată documentar şi grafic. [5), 6)]

LIBRIS | We know books

După ieșirea din uz a *mânecii* răsucite, în aceleaşi zone, se observă în special Varianta A, a Tipului I "carpatic" (Bran, Făgăraș, Vrancea) și mai restrâns Varianta C (Muscel). Trebuie subliniat că subvariantele Variantelor A şi C, caracterizate prin *mâneci* foarte lungi, lungime care se remarcă şi la *mânecile* răsucite, s-au afirmat în zonele de circulaţie ale Variantei D.

Al doilea tip morfologic de *cămașă* sau *ie*, care derivă din forma "ponchoului", îl vom denumi "poncho". M.O. Cosven[7], socotește *tunica* și "ponchoul" drept cele mai vechi piese de port. Sunt menționate și de G. Girke[8], ca fiind descoperite de Ewerik Udziela în mlaștinile provinciei Hanovra, cât și în Jutlanda, și aparținând epocii bronzului. "Ponchoul" are o largă răspândire pe tot globul[9], în condițiile unui stadiu incipient de dezvoltare. Tipul acesta de *cămașă*, în toate variantele sale, apare şi la popoarele vecine cu ţara noastră.

În esenţă, "ponchoul" este format dintr-o singură lățime de țesătură, prevăzută cu o deschizătură prin care se trece capul, fixându-se astfel piesa pe corp. "Ponchoul" are cădere liberă, în general verticală, dar uneori lungimea sa este orientată pe orizontală, caz în care acoperă în bună parte şi brațele. Adăugându-se *mânecile* "ponchoului" vertical, la nivelul umerilor, s-a ajuns la constituirea prototipului cunoscutului și răspânditului port pentru lucru, a *cămeşoiului*, purtat în special de bătrâne. Frecvent, aproape în toată țara, el domină tipurile morfologice ale *cămăşii* bărbătești, reprezentând structura de bază şi pentru hainele de dimie. Aceste date pledează în a-i confirma vechimea şi în a-l considera drept tip general şi prim, fapt necontestat de niciunul dintre cercetătorii care au studiat originea *cămăşii*.

Tipul II "poncho" nu există ca tip unic în nicio zonă. În majoritatea cazurilor, el coexistă cu cel "carpatic", surprins în următoarele variante:

Varianta A, la care trupul *cămăşii*, atât spatele, cât şi faţa sunt dintr-o singură bucată de pânză. Pentru întregirea lățimii *stanului* sunt adăugați pe lateral, *clini*. *Mânecile* pornesc din umăr. Desfăşurată frontal, această variantă se înscrie perfect literei T. Tipul de *cămaşă* a fost semnalat în literatura noastră de specialitate de G. Oprescu[10] sub forma unei tunici copte din Muzeul Cincantenarului – Bruxelles. Fig. 1.8.

Varianta este de largă circulație în nordul Moldovei, zonele Iaşi, Bacău, Dorohoi, Neamț; în sudul Munteniei şi Olteniei, în Dobrogea, izolat în Transilvania și Banat, mai mult în zonele de câmpie.

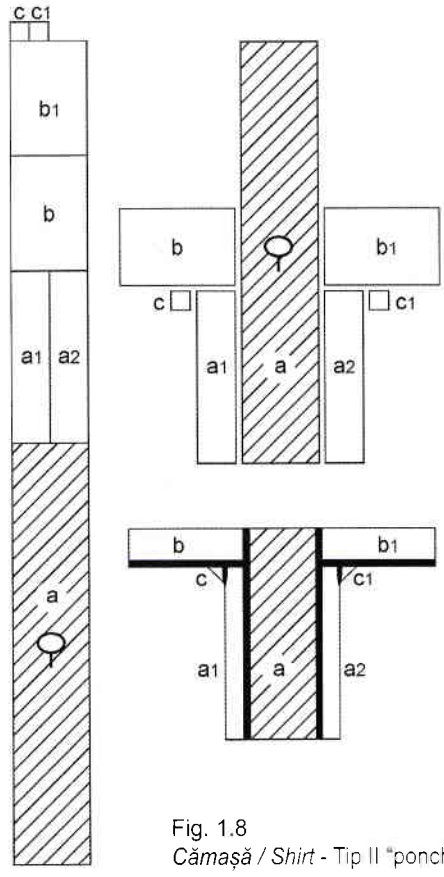

Fig. 1.8
Cămașă / Shirt - Tip II "poncho", Varianta A.

LIBRIS | We know books

Varianta B are intercalată în mijlocul *stanului*, atât în față cât și în spate, câte o jumătate de lățime de pânză, care îndeplinește rolul *clinilor* laterali din varianta A.

Mâneca porneşte tot din umăr, dar este croită din două lăţimi de pânză, motiv pentru care este bogat încreţită la umăr. Nota deosebită o dă terminaţia *mânecilor* într-o formă de volan, numită în Transilvania, în general, *fodor*.

Mânecile cu *fodor* prezintă în apropierea încheieturii mâinii un încreț, care formează o *brățară* (lățimea brăţării variază, dar în general nu depăşeşte 4 cm), după care *mânecile* îşi recapătă lățimea inițială, formând un gen de *volan*. Varianta B este frecventă în zonele Maramureș, Oaş, Sălaj, Arad, Bihor, Făgăraş. Pentru Făgăraş constituie, de fapt, varianta specifică sfârşitului de secol XIX, urmând variantelor tipului "carpatic". Fig. 1.9. Începând cu sfârșitul secolului XIX, această variantă de croi se afirmă atât în portul tinerelor, cât și în cel al bătrânelor.

Varianta C are *stanul* cusut de o mică platcă, reminiscenţă a "ponchoului". *Mânecile* sunt prinse de *platcă*, dar în mai mare măsură de *stan*. Este tipică zonelor din sudul Olteniei - Dolj, Romanați, Olt; o întâlnim în unele zone din Muntenia, Moldova (în special încadrată portului de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX) şi în Dobrogea. În ceea ce priveşte dispunerea ornamentelor, Varianta C le dozează la gura *cămăşii,* pe *platcă* şi *mâneci*, cumulând uneori și principiile de decorare proprii Tipului I "carpatic". Fig. 1.10.

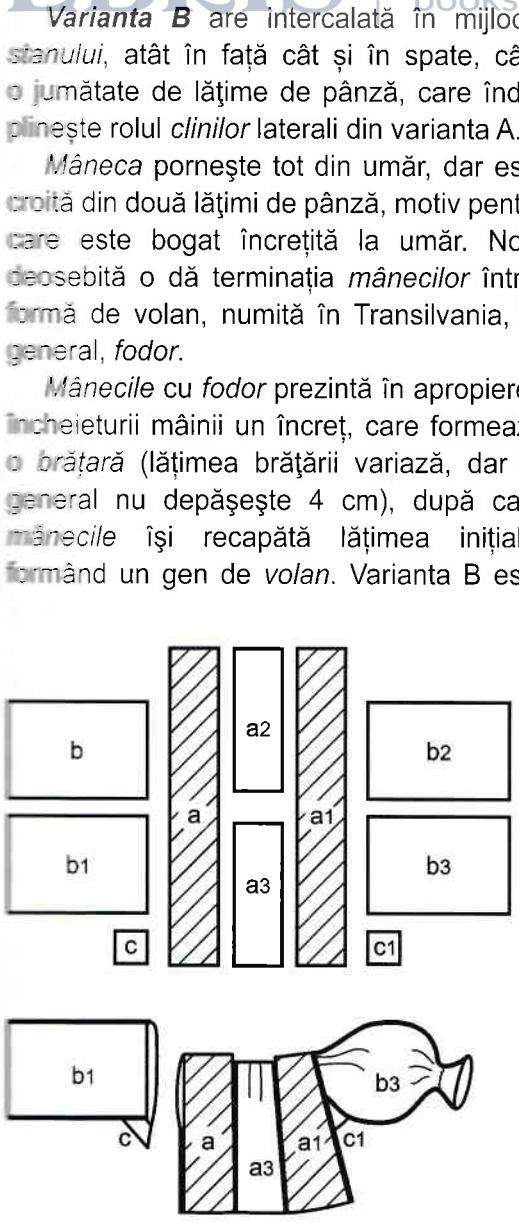

Fig. 1.9
Ie - Tip II "poncho". Varianta B

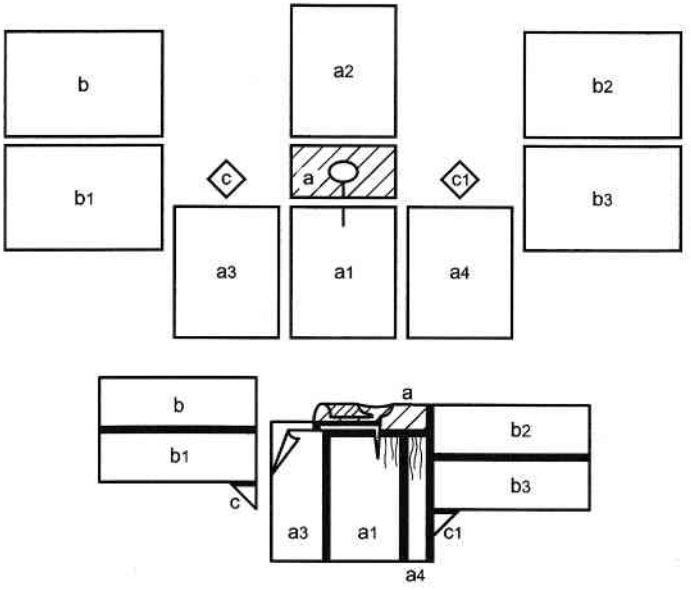

Fig. 1.10
Ie - Tip II "poncho". Varianta C